

La qüestió de Déu en l'obra de Josep M. Rovira Belloso

Joan Planellas i Barnosell

Degà de la Facultat de Teologia de Catalunya

Introducció

En les pàgines que segueixen volem fer una presentació de l'estudi sobre el Misteri de Déu en l'obra teològica del Dr. Josep M. Rovira Belloso (1926-), un dels teòlegs fundadors de la Facultat de Teologia de Catalunya (1968), i considerat també el mestre de teologia del nostre país més important dels moments actuals.

En la docència portada a terme al llarg de molts anys i en els seus mateixos escrits, s'ha reflectit sempre com un home d'una atenta sensibilitat sapiencial a l'hora d'acarar la gran qüestió del Misteri de Déu, que ha proposat en tot moment amb un diàleg exquisit amb la cultura del nostre temps. En la seva extraordinària *Introducció a la teologia*,¹ escrita poc abans de la seva jubilació com a professor, afirmava que tota la seva trajectòria ha consistit en la tasca de pensar, ensenyar i escriure teologia: una tasca —diu ell— massa complexa davant la brevetat de la vida. El seu principal cercle d'interès teològic ha estat, i és, el problema fonamental de la relació de l'home amb Déu. D'aquí que hagi treballat amb tot el seu rigor una teologia sistemàtica que va des de la revelació del Déu de la Bíblia i la fe que suscita, a

1. Josep M. ROVIRA BELLOSO, *Introducció a la teologia* (Sapientia fidei, 14), Madrid: BAC, 1996, XVII.

La lògica de l'encarnació conduïa a reconèixer serenament no tan sols la historicitat de la teologia, sinó també la de les fórmules dogmàtiques i de la mateixa revelació.

l'anàlisi de la teologia com a ciència, tot passant pel coneixement de les fonts del saber teològic i del seu llenguatge, així com la mateixa consideració de la teologia com a factor de la inculturació de la fe.

Una teologia sobre el Misteri de Déu en clau històrico-hermenèutica

En la Miscel·lània d'homenatge que la «Revista Catalana de Teologia» li va dedicar l'any 2000, Salvador Pié-Ninot afirmava que «la primera i bàsica orientació del professor Rovira Bellosa està marcada per la seva passió per fer una teologia en clau històrico-hermenèutica».² I, de fet, és així. Rovira comença a fer teologia en els anys de 1950. L'anomenada *Nouvelle Théologie*, que implicava més aviat una nova mentalitat teològica que no pas una escola pròpiament dita, incidia principalment en l'estatut històric de la teologia. La revaloració de la història no procedia d'una estratègia oportunista davant els èxits creixents de la crítica històrica, sinó que, abans de res, era la demanda cada vegada més sensible a les exigències del misteri de l'encarnació. La lògica de l'encarnació conduïa a reconèixer serenament no tan sols la historicitat de la teologia, sinó també la de les fórmules dogmàtiques i de la mateixa revelació. Se cercava l'equilibri entre una teologia «crítica» i una teologia «confessant». El paradigma de la teologia com a ciència de sant Tomàs d'Aquino responia a les exigències del que avui anomenem «cercle hermenèutic»: mai no acabem de com-

2. Salvador PIÉ-NINOT, *El Prof. Dr. Josep M. Rovira Bellosa*, en Josep RIUS-CAMPS - Salvador PIÉ-NINOT (eds.), *La humanitat a la recerca de Déu. Miscel·lània en homenatge al Prof. Dr. Josep M. Rovira Bellosa*, Barcelona: FTC 2000, 4 = «RCatT», 25 (2000).

prendre el que creiem i, alhora, és el mateix creure el que reactiva la nostra comprensió.³

Rovira es col·loca ja en aquesta perspectiva quan comença a fer teologia a partir de l'any 1956, quan defensa la seva tesi doctoral. Es tracta d'un decenni amb uns clars i obscurs notables pel que fa a la reflexió teològica. A l'any 1950, havia estat publicada l'encíclica *Humani generis* de Pius XII.⁴ Es tractava d'un document pontifici que anava en contra d'un cert historicisme i d'un fals irenisme. El mateix Yves M. Congar el considerarà una «espècie de syllabus modern» i «un cop dur a la investigació».⁵ Es condemnaven les teories de l'evolució i semblava refusar-se un tipus de teologia més personalista, oberta a la llibertat dels creients i, principalment, a un diàleg amb els altres cristians i amb el món. Però, al mateix temps, l'encíclica de Pius XII va suscitar una nova reflexió per als teòlegs sobre la relació entre l'ordre natural i el sobrenatural, entre la naturalesa humana marcada pel pecat i el do de la gràcia de Déu. La tesi del Dr. Rovira Bellosó se situa en aquest àmbit, ja que l'estudi sobre la visió de Déu en Enric de Gant (ca. 1217-1293)⁶ té com a rerefons la gran qüestió de la relació de l'home amb el misteri de Déu, és a dir, l'ordre de la natura i de la gràcia, el natural i el sobrenatural, la immanència i la transcendència. D'aquí que Rovira Bellosó subratlli en la seva tesi el valor actualíssim de l'autor medieval estudiat.

Aquesta orientació històrico-hermenèutica continua molt present en la teologia del professor Rovira. Hom ho constata sobretot en els seus manuals sobre el Misteri de Déu, des de l'inicial *Estudis per a un Tractat de Déu* (1970),⁷ venint després *Revelación de Dios, Salvación del hom-*

3. Cf. Evangelista VILANOVA, *Història de la teologia cristiana*, III (Col·lectània Sant Pacià 41), Barcelona: FTC - Herder, 1989, ps. 626-629.

4. Pius XII, Enc. *Humani generis* (12-VIII-1950): DS 3875-3899 = «AAS», 42 (1950) ps. 561-577.

5. Jean PUYO, *Une vie pour la vérité*, Jean Puyo interroge le Père Congar, París: Centurion, 1975, 106.

6. Josep M. ROVIRA BELLOSÓ, *La visión de Dios según Enrique de Gante* (Colectánea San Paciano, 7), Barcelona: Editorial Casulleras, 1960.

7. Id., *Estudis per a un Tractat de Déu* (Blanquerna, 47), Barcelona: Edicions 62, 1970.

Rovira Belloso subratlla constantment en les seves obres la presència humana, cultural, social i eclesial de la teologia.

bre (1979),⁸ passant pel més complet amb el títol *Tratado de Dios Uno y Trino* (1993),⁹ presentat com una cinquena edició de l'anterior, fins el darrer *Dios: Padre, Hijo y Espíritu Santo* (2008),¹⁰ no considerat ja un manual per a les aules, sinó «un llibre de lectura teològica per a la formació dels cristians que llegeixen llibres», com afirma ell mateix.¹¹ D'altra banda, cal fer esment també d'una monografia de primera línia, històrico-hermenèutica, sobre el Concili de Trento, amb el títol *Trento. Una interpretació teològica* (1979),¹² considerada com un clàssic sobre la matèria. En la mateixa línia, cal esmentar una altra obra del Dr. Rovira amb un títol ben emblemàtic, *La humanitat de Déu. Aproximació a l'essència del cristianisme* (1984).¹³ Precisament, en el pròleg d'aquest llibre, el filòsof Eugenio Trías afirma que l'obra en qüestió «constitueix una aportació cultural de primer ordre», per trobar-se tota ella «en diàleg permanent amb els corrents de pensament, tradicionals i actuals, en els quals i des dels quals cal repensar-se la teologia».¹⁴ De fet, Rovira Belloso subratlla constantment en les seves obres la presència humana, cultural, social i eclesial de la teologia. Aquesta orientació pot veure's ja inicialment en el seu *Leer el Evangelio* (1979)¹⁵ i, de

8. Id., *Revelación de Dios, Salvación del hombre* (Ágape, 2), Salamanca: Secretariado Trinitario 1979; trad. catalana, *Revelació de Déu, Salvació de l'home* (Sauri, 53), Barcelona: FTC - PAM 1981.

9. Id., *Tratado de Dios Uno y Trino*, Salamanca: Secretariado Trinitario 1993; trad. catalana, *El Misteri de Déu* (Col·lectània Sant Pacià, 51), Barcelona: FTC - Herder, 1994.

10. Id., *Dios: Padre, Hijo y Espíritu Santo*, Salamanca: Secretariado Trinitario, 2008.

11. *Ibid.*, 10.

12. Id., *Trento. Una interpretació teològica* (Col·lectània Sant Pacià, 25), Barcelona: FTC - Herder, 1979.

13. Id., *La humanitat de Déu. Aproximació a l'essència del cristianisme*, Barcelona, Edicions 62, 1984.

14. Eugenio TRIAS, «Pròleg», en Josep M. ROVIRA BELLOSO, *La humanitat de Déu*, 5.

15. Josep M. ROVIRA BELLOSO, *Leer el Evangelio*, Barcelona: Planeta, 1979.

forma rellevant, en les seves obres de diàleg amb la cultura i el món d'avui, especialment *Fe i cultura al nostre temps* (1987),¹⁶ obra que serví de programa inicial per a la creació de la mateixa Fundació Joan Maragall. En aquesta mateixa línia, podem esmentar igualment *Societat i Regne de Déu* (1991),¹⁷ així com un seguit de col·laboracions en relació a temes cabdals com la fe i l'home, l'Església, la caritat, l'evangelització, l'ètica, etc.

Un Tractat sobre Déu U i Tri?

La passió de l'obra teològica del Dr. Rovira Bellosa ha estat, com diu ell, «la collita modesta de les petites llums, intuïcions i reflexions»¹⁸ sobre el misteri més gran que ens ocupa, com és el misteri de la unitat i de la Trinitat de Déu. La seva obra teològica, com s'ha vist en el punt anterior, comprèn diversos manuals sobre el Misteri de Déu a través dels quals va reflectint un pensament que, d'alguna manera, culmina i és presentat de forma sistemàtica en el seu *Tratado de Dios Uno y Trino* (1993), que, quan al cap de poc, és editat en català (1994), porta per títol *El Misteri de Déu*. El seu llibre *Revelación de Dios, Salvación del hombre* (1979), havia estat una obra de teologia que podia servir com a llibre de text per a l'estudi de Déu. Més tard, el *Tratado de Dios Uno y Trino* (1993) va voler ser un veritable llibre de text, un veritable tractat, com el seu nom indica. Finalment, per mitjà de *Dios: Padre, Hijo y Espíritu Santo* (2008) realitza una actualització del pensament, mantenint i augmentant l'escolta bíblica i procurant, no tant una formulació sistemàtica i acadèmica, sinó una metodologia i un estil més narratius.

Però, qui és prou docte que pugui escriure un «tractat» sobre la divinitat que ens transcendeix i que ens penetra? Ja a la introducció,

16. Id., *Fe i cultura al nostre temps* (Saurí, 83), Barcelona: FTC - PAM 1987; trad. castellana, *Fe y cultura en nuestro tiempo* (Presencia teológica, 46), Santander: Sal Terrae, 1988.

17. Id., *Societat i Regne de Déu* (Cristianisme i cultura, 6), Barcelona: Cruïlla 1991; trad. castellana, *Sociedad y Reino de Dios* (GS, 1), Madrid: PPC, 1992.

18. Id., *El Misteri de Déu*, 7.

Rovira afirma que «un tractat sobre Déu no pot mostrar un tarannà satisfet, ni pretendre oferir un saber acabat ni, menys encara, un sistema que vulgui dir *com ha d'ésser Déu*».

Rovira és conscient dels límits, en sintonia amb els grans tractats clàssics *De Trinitate* que, com sant Agustí, després de quinze anys de donar-hi voltes i de tenir-lo damunt la taula sense poder-lo acabar, conclou per mitjà d'una pregària tota ella impregnada de teologia apofàtica.¹⁹ Al seu torn, Rovira afirma que «un tractat sobre Déu no pot mostrar un tarannà satisfet, ni pretendre oferir un saber acabat ni, menys encara, un sistema que vulgui dir *com ha d'ésser Déu*». D'aquí que, segons ell, un tractat sobre Déu no és sinó «la sedimentació de la lectura mai no interrompuda de l'Antic i del Nou Testament i de la reflexió contemplativa d'Aquell a qui no podem comprendre, però que ens mou incansablement a atansar-nos als germans i, sobretot, als germans humils».²⁰

El Dr. Rovira pràcticament és l'únic teòleg que en els últims anys ha escrit un manual sobre el Misteri de Déu conservant la distinció clàssica entre una part dedicada al *De Deo Uno* i una altra al *De Deo trino*.²¹ Una distinció que deriva, en últim terme, de la sistemàtica de sant Tomàs, que tracta primer del que correspon a l'essència de Déu i després de la distinció de les persones.²² Amb tot, aquesta distinció

19. SANT AGUSTÍ, *De Trinitate*, XV, 28, 51: BAC, 39, 940-943 = PL, 42, 1097-1098 = Edicions 62, ps. 530-531.

20. Josep M. ROVIRA BELLOSO, *El Misteri de Déu*, 7.

21. Aquesta distinció es manté en alguns manuals que recullen tota la dogmàtica, tot i que no respon en alguns aspectes a l'habitual divisió entre Déu U i Tri. Així, per exemple, Gerhard Ludwig MÜLLER, *Katholische Dogmatik. Für Studium und Praxis der Theologie*, Freiburg-Basel-Wien: Herder,²1996.

22. Cf. SANT TOMÀS D'AQUINO, *Sum. Theol.*, I, 2, prol. Tomàs tracta primer de l'essència de Déu (qq. 2-26) per tractar després de la Trinitat de les persones (qq. 27-43). Encara Pere Lombard (*Liber Sententiarum*, I) havia combinat les matèries que, amb el temps, arribaran a ser els tractats de *De Deo Uno* i de *De Deo trino*.

tal com s'ha desenvolupat en la història de la teologia no correspon a la mentalitat del segle XIII. Perquè ara, moltes de les qüestions tractades en la primera part, a nosaltres ens sembla que tenen tan sols un caire filosòfic. Però el mateix sant Tomàs argumenta també a partir de l'Esriptura aquestes qüestions. A més, també l'essència divina es refereix al Déu Tri.²³ El Dr. Rovira és ben conscient d'aquest fet quan en l'anàlisi de l'Antic Testament mai no afirma que aquest revela tan sols l'essència de Déu U, i que llavors, més tard, el Nou Testament ens revela la Trinitat de les persones. Tampoc mai no indica, tot i la fascinació que sent per Karl Rahner, que l'Antic Testament revela «la persona del Pare». D'aquí que escrigui en el seu últim manual:

«Avui em sembla clara i senzilla la opció que afirma que des de sempre es manifesta el que és Déu U i Tri. A l'Antic Testament, es manifesta Déu, amb la seva Saviesa i el seu Esperit: de forma implícita es perfila la Trinitat. En el Nou Testament, a partir de la persona de Jesús, s'explicita la revelació trina.»²⁴

El contingut central de l'obra

L'obra del Dr. Rovira sobre el Misteri de Déu suposa la decantació de tota una sèrie d'estudis bíblics i històrico-hermenèutics començats d'una forma explícita l'any 1979 i que esdevenen polits i perfilats progressivament al llarg de les obres esmentades.

Hi trobem, en primer lloc, una significativa presentació dels principals filòsofs i teòlegs que, a Occident, han escrit significativament sobre Déu. Aquesta sèrie de retrats intel·lectuals comença amb Plató i Aristòtil, passa —entre altres— sobretot per sant Agustí, Ricard de Sant Víctor i sant Tomàs, per endinsar-se en la modernitat —a través de Descartes— amb Kant, Hegel, Feuerbach, Nietzsche, Heidegger,

23. LUIS F. LADARIA, *El Dios vivo y verdadero. El misterio de la Trinidad*, Salamanca: Secretariado Trinitario, 1998, 17-19.241-242.

24. JOSEP M. ROVIRA BELLOSO, *Dios: Padre, Hijo y Espíritu Santo*, 11.

Rovira descriu amb precisió la genialitat agustiniana de les tríades psicològiques per a explicar la Trinitat, unint el coneixement a la persona del Fill i la voluntat i l'amor a la persona de l'Esperit Sant.

Lévinas, etc. El que pretén el Dr. Rovira és que, a partir d'aquesta sèrie de retrats intel·lectuals, el lector pugui contemplar la paràbola que va «del teisme al pan-teisme i d'ací a l'a-teisme, fins a arribar a l'expectativa de Déu que potser caracteritza el final d'aquest procés».²⁵ Mereix una especial significació el tractament, no solament en aquesta fitxa inicial sinó en tota l'obra, de la teologia trinitària de Sant Agustí. Rovira observa amb agudesa com Agustí comença per les divines missions en la història, tema clau per entrar en la Trinitat salvífica, mentre que sant Tomàs, que comença per les processions en la Trinitat immanent, les divines missions en la història es troben al final de tota la seva especulació.²⁶ La base bíblica que sant Agustí procura a l'estudi de les missions divines esdevé central per al Dr. Rovira. D'aquí que posi en relleu aquells aspectes de les missions divines que criden més l'atenció a sant Agustí i que, a partir d'elles, li permeten distingir les processions, les relacions i les «persones» divines. D'aquesta forma, afegeix Josep M. Rovira, «li permeten d'elaborar una doctrina coherent... i, en certa manera, actual».²⁷ D'altra banda, Rovira Belloso descriu amb precisió la genialitat agustiniana de les tríades psicològiques per a explicar la Trinitat, unint el coneixement a la persona del Fill i la voluntat i l'amor a la persona de l'Esperit Sant, aspecte que aprofundirà també en un treball posterior.²⁸

En el desenvolupament de la gran temàtica sobre el Misteri de Déu, el Dr. Rovira dóna tota la importància a la temàtica fe i raó. Tot

25. Id., *El Misteri de Déu*, p. 8.

26. *Ibid.*, 474-477.

27. Id., *El Misteri de Déu*, p. 478.

28. Id., *La fe se hace teología refleja (San Agustín)*, «EstTrin», 29 (1995), ps. 419-441.

Rovira Bellosa mostra, precisament, com el paradigma de revelació de l'Èxode és que la història que fan els homes és el lloc —i també el fruit— de la mateixa revelació de Déu.

descriuint la nostra cultura postmoderna, que arranca del maig francès del 1968, principalment en la seva última obra,²⁹ assumeix el pensament de diversos autors actuals, així com el magisteri de Joan Pau II i de Benet XVI, per analitzar el concepte de «raó» en la modernitat, aspecte decisiu per a poder establir amb precisió la relació entre fe i raó. Com ja afirmava Karl Rahner, el discurs sobre Déu (teologia) és també discurs sobre l'home (antropologia). I l'home és capaç del millor i del pitjor, com trobem escrit en la Constitució *Gaudium et spes* del Concili Vaticà II (núm. 9). Citant el teòleg genovès Gianni Baget-Bozzo, indica com «un mal que encara va més a l'arrel de la persona que la negació de Déu, és la negació del nivell espiritual de l'ésser humà».³⁰ D'aquí que Rovira argumenti tot un punt de crítica a la Il·lustració, però dins un franc reconeixement del fet que vivim en la modernitat i en ella som cridats a ser cristians, i subratlli amb èmfasi com els camins d'accés a Déu es troben inscrits en la mateixa estructura de la persona humana.

A banda de la revelació de la Trinitat en el Nou Testament en l'obra del Dr. Rovira mereix un relleu important l'estudi i el tractament que fa de l'Antiga Aliança. Així, el monoteisme d'Israel i la revelació de Déu en el llibre de l'Èxode esdevenen treballats amb profusió, i fins i tot profundament remodelats a partir de la seva obra *Tratado de Dios Uno y Trino*. En l'exposició ens va mostrant, precisament, com el paradigma de revelació de l'Èxode és que la història que fan els homes és el lloc —i també el fruit— de la mateixa revelació de Déu. El miracle que ens ofereix la revelació de Déu es troba principalment en el fet

29. Id., *Dios: Padre, Hijo y Espíritu Santo*, ps. 23-84.

30. *Ibid.*, 37-38; Cf. Gianni BAGET-BOZZO, *Dio e l'Occidente: lo sguardo nel divino*, Milano: Leonardo, 1995, p. 68.

que a partir d'una gent, d'unes tribus disperses, Déu reuneix un Poble, que esdevindrà Poble «seu». D'aquesta forma, l'èxode del poble d'Israel i «l'èxode que Jesús havia de complir a Jerusalem» (Lc 9,31) es fonen en aquest gran pas vers la llibertat i la vida que realitza tant l'Antic com el Nou Poble, amb la presència i la iniciativa de Déu. Aquest és el veritable paradigma alliberament/salvació que Déu ofereix des del principi a tots els qui confien en ell. D'aquí que Josep M. Rovira emfatitzi ja, en la introducció al seu darrer manual:

«És més important la reunió i consolidació del Poble de Déu, a través de múltiples proves, que les circumstàncies del pas del Mar Roig, encara que aquest episodi representi el *paradigma del pas de mort a vida* marcat pel disegni del Senyor.»³¹

Dins tot aquest llarg capítol dedicat a l'Antic Testament, mereixen relleu especial les seccions dedicades al coneixement de Déu en els Profetes, així com el coneixement de Déu en el llibre dels Salms. Es tracta d'uns temes elaborats de nou en cada una de les seves obres. Hi ha una qüestió que esdevé central en tota la argumentació del professor Rovira: l'home ha de tenir una relació íntima amb Déu, perquè, creat a la seva imatge, ha d'esdevenir semblant a ell. I, heus ací com «Déu resplendeix en els seus atributs», indica Rovira Belloso reflexionant sobre els admirables passatges dels Salms. Hom emfatitza sobre la transcendència, la presència poderosa i amant de Déu, que acompanya i allibera. Però aquests atributs divins «no indiquen allò que Déu té», de la mateixa manera que, en el nostre món, «les qualitats que atribuïm als subjectes humans indiquen allò que aquests subjectes *tenen*». I afegeix:

«Déu no té qualitats sobreposades com un vestit posat a un subjecte; Déu és, segons la dita de sant Agustí: “Déu té allò que Ell és”, i —per tant— els atributs dels Salms (i de tota la Bíblia i dels Pares) assenyalen això que Déu és.»³²

31. Josep M. ROVIRA BELLOSO, *Dios: Padre, Hijo y Espíritu Santo*, p. 12.

32. ID., *El Misteri de Déu*, 233. Cf. SANT AGUSTÍ, *De Civitate Dei*, XI, 1: PL 41, 317; ID., *In Ioannis Ev.*, 99,4: PL 35, 188.

La frase «Déu és amor» de la primera Carta de sant Joan (1 Jn 4, 8-16) no és tant una definició abstracta com la narració d'aquesta manifestació visible i històrica de l'Amor diví en el nostre món.

Finalment, tota la part sistemàtica dedicada enterament a la Trinitat de Déu observa remodelació i canvis a mesura que va editant els diversos manuals. És, certament, la part més estrictament teològica. Mereix un relleu especial la part dedicada a Déu Pare, que culmina amb una erudita i profunda reflexió teològica sobre *Déu és Amor*. Per a Rovira, si el Fill Únic de Déu ha estat donat i manifestat al món, vol dir que la frase «Déu és amor» de la primera Carta de sant Joan (1 Jn 4,8-16) no és tant una definició abstracta com la narració d'aquesta manifestació visible i històrica de l'Amor diví en el nostre món. En això consisteix de debò l'Amor de Déu: en l'encarnació i en la pasqua de Jesús. Afirmar Rovira Bellosó:

«Això que s'ha fet visible en la història, que fins i tot es pot veure i palpar, és la re-presentació substancial de l'Amor infinit i inenarrable. L'amor és, per tant, l'esdeveniment trinitari que comprèn la donació de l'amor del Pare en el descens i anorreament de Jesús, és a dir, en el naixement i en la creu, de la qual brolla desbordant la vida de l'Esperit.»³³

Dins aquesta última part, cal esmentar també l'exposició bíblica sobre les funcions i els símbols de l'Esperit Sant, així com la reflexió sobre la Tercera Persona. En relació a la controvèrsia del *Filioque* amb les Esglésies d'Orient, Rovira, en la línia del *Catecisme de l'Església Catòlica* (núm. 248), tendeix més aviat a posar en relleu la compatibilitat i la complementarietat de les fórmules oriental i occidental. En aquest punt, exposa la seva participació en un Congrés de pneumatologia tingut a Roma el 1982, i escriu:

33. J. M. ROVIRA BELLOSÓ, *El Misteri de Déu*, p. 366.

«Vaig sentir dir a Y. Congar paraules prudentes, plenes de “llum i amor”, en el sentit de no voler cercar una “solució” a la qüestió del *Filioque* a base d’una tercera fórmula de concòrdia, que en realitat estaria destinada a servir d’esca de discòrdia. L’actual arquebisbe J. D. Zizioulas i J. Moltmann s’expressaren en termes semblants en l’esmentat Congrés. Pels tres il·lustres teòlegs la veritable solució consistia en el respecte i l’apreuament mutu entre ambdues tradicions. Zizioulas accepta que el Fill intervingui en un cert sentit en la processió de l’Esperit. Això ve indicat per la fórmula oriental, segons la qual l’Esperit procedeix del Pare per mitjà del Fill.»³⁴

També, en aquesta última part, hi trobem una secció històrica sobre la Trinitat fins al Concili de Nicea (a.325), per tal de contemplar tot el procés de creixement orgànic que va de les formulacions que trobem en el Nou testament i dels «credos» baptismals —en els quals s’expressa la fe trinitària— fins a la doctrina del primer Concili. Finalment, una de les parts més atraients de l’estudi elaborat pel Dr. Rovira és la darrera secció sistemàtica, en la qual continua el diàleg amb els Pares de l’Església, amb sant Agustí, sant Tomàs i amb els teòlegs actuals. És de notar com la sistematització trinitària d’aquesta última part de l’obra no vol ésser més que l’actualització de la tradició agustinianotomista que comprèn l’estudi successiu de les missions divines en la història de la salvació, les processions a l’interior de Déu, les divines relacions i les Persones.

34. *Ibid.*, 496. Aquest Congrés va tenir lloc en ocasió del 1600 aniversari del I Concili de Constantinoble I del 1550 aniversari del Concili d’Efès. Va ser celebrat per exprés desig de Joan Pau II i organitzat pels rectors de les Universitats Pontifícies de Roma. Cf. Jaume FONTBONA, *Comunión y sinodalidad*, Barcelona, 1994, p. 83. Cf. les Actes d’aquest Congrés: *Credo in Spiritum Sanctum. Atti del Congresso teologico internazionale di pneumatologia (1982)*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana 1983.

Un punt àlgid de l'obra de Josep M. Rovira: la dimensió pastoral del concepte de «Persona» aplicat a Déu

La dada dogmàtica retinguda al llarg de la història de la teologia cristiana és que en Déu hi ha tres persones en la unitat de l'essència. Aquesta dada fonamental ha donat origen a tota una reflexió sobre el concepte de «persona» que del camp trinitari i cristològic ha passat a l'antropològic. Hi ha dos aspectes que s'han revelat com especialment fecunds en tota aquesta reflexió: d'una banda, s'ha posat en relleu que la persona és el subjecte, a diferència de la natural, és el *quis* a diferència del *quid*, com afirma Ricard de Sant Víctor,³⁵ amb el seu caràcter irrepetible i inintercanviable. L'altre aspecte és el de la relació, vist amb claredat per sant Agustí i especialment desenvolupant per sant Tomàs. Per aquest últim, es tracta d'una dimensió específica de la persona divina, i no de l'angèlica o la humana. Amb el pas del temps, el concepte de persona, sempre usat analògicament, de la teologia ha passat a l'antropologia i, en tot un moviment de flux i reflux, el mateix concepte teològic —com és obvi— s'ha vist influenciat per les aproximacions antropològiques del mateix concepte. En aquest sentit, cal dir que des dels inicis de l'Edat Moderna el concepte filosòfic de persona ha anat evolucionant, fins a passar a significar un ésser que es posseeix a si mateix en l'autoconsciència i en la llibertat. Amb Descartes, indica Rovira, ens trobem «amb un canvi de mentalitat», fruit de «l'enorme psicologització» que suposa el «jo penso, per tant existeixo». No és possible reflectir aquí tota l'evolució que el Dr. Rovira ens descriu admirablement en unes poques pàgines.³⁶ El fet és que, davant aquest canvi, s'ha posat en qüestió el concepte de «persona» aplicat a Déu. Així ho han manifestat especialment Karl Barth en el camp protestant i Karl Rahner en el camp catòlic. L'obstacle principal que ells

35. RICARD DE SANT VÍCTOR, *De Trinitate*, IV, p. 7: SChr, 63, ps. 242-245 = Vrin, 169 = CC, 22, p. 137.

36. JOSEP M. ROVIRA BELLOSO, *El Misteri de Déu*, ps. 510-529. Cf. GIBBERT GRESHAKE, *El Dios uno y trino*, Barcelona, 2001, ps. 162-213.

En els últims temps, el concepte de «persona» ja no és tan sols l'individu que s'autoposseeix i és subjecte i centre d'activitats. També en el concepte modern de persona hi entra la comunicació, l'amor, la «relació».

volen evitar és el triteisme: cal excloure tres centres autònoms de consciència i acció en Déu.

Però, una vegada assenyalats aquests punts, hem de veure si la posició de deixar de banda la terminologia de les «tres persones» és la més correcta. En els últims temps, el concepte de «persona» ja no és tan sols l'individu que s'autoposseeix i és subjecte i centre d'activitats. També en el concepte modern de persona hi entra la comunicació, l'amor, la «relació». Rovira se situa en aquesta perspectiva, juntament amb altres teòlegs actuals, com Walter Kasper, Joseph Ratzinger, François Bourassa, Gisbert Greshake, Luis. F. Ladaria, etc. Ara bé, en l'exposició que ens fa Rovira Belloso, hi trobem les pàgines més lluminoses de la seva obra sobre el Misteri de Déu, amb una vessant marcadament pastoral. Ens referim a l'èmfasi que posa en la importància per a la mateixa vida cristiana i eclesial que té l'ús analògic aplicat a Déu del concepte de persona. Vegem-ho breument.

Rovira analitza el pensament de sant Tomàs, quan se centra en allò que és peculiar de les persones divines. A partir de la definició de Boeci, Tomàs subratllarà que en qualsevol naturalesa, tant humana com divina, la persona és allò que és distint «en aquella naturalesa». Per tant, en Déu, allò distint i intransferible pot ser tan sols la relació i no pas l'essència absoluta, que és comuna i indistinta.³⁷ En aquest punt, Rovira recorda els famosos factors d'identitat de Tomàs, en el sentit que les realitats de «persona», de «relació subsistent» i, fins i tot, d'«essència divina» coincideixen.³⁸

La relació subsistent, per tant, defineix la persona divina, però no

37. SANT TOMÀS D'AQUINO, *Sum. Theol.*, I, q. 29, a. 4, b: BAC 41, 109.

38. Josep M. ROVIRA BELLOSO, *El Misteri de Déu*, p. 516.

Afirma Rovira: «Subsistir com a relació vol dir ésser totalment *per a l'altre* bo i trobant-hi la identitat pròpia». D'aquí que no podem aplicar a la Trinitat un concepte de persona calcat de la persona humana: això ens portaria a un antropomorfisme insuportable.

la humana o l'angèlica, donat que en aquestes naturaleses la relació no determina la individualitat, tal com té lloc en Déu. D'aquí que en Déu, molt més que en l'home, el concepte de persona significa autodonació, obertura. Les persones divines es distingeixen en tant que es relacionen; podríem dir que són en tant que es relacionen. Afirma Rovira: «Subsistir com a relació vol dir ésser totalment “*per a l'altre*” bo i trobant-hi la identitat pròpia».³⁹ D'aquí que no podem aplicar a la Trinitat un concepte de persona calcat de la persona humana: això ens portaria a un antropomorfisme insuportable. El concepte de persona aplicat a la Trinitat sorgeix de *la relació d'autodonació total a l'altre*, atès que la persona divina no és res més que relació. Com diu el professor Rovira, els humans podem tenir relacions, «però Déu és aquestes relacions intradivines que brollen de la seva fecunditat, allí on la distinció no és negativitat ni separació, sinó plenitud i comunió personals».⁴⁰

Hom s'adona, per tant, com l'ensenyament sobre les persones i les relacions de sant Tomàs no és una especulació abstracta preocupada tan sols per la coherència lògica. Mostra la plenitud de la vida en Déu, incompatible amb la soledat. Dóna la impressió, encara que Tomàs no ho digui, que la soledat en Déu implicaria imperfecció. D'aquí que «la interpretació més objectiva de Tomàs —afirma Josep M. Rovira— consisteix a dir que la simplicitat divina és la comunió transparent de Pare, Fill i Esperit, mentre que la Trinitat es resol en la unitat de la Intel·ligència i de l'Amor fecunds». Aquesta idea, afegeix Rovira, «estaria d'acord amb la consciència moderna que tendeix a con-

39. *Ibid.*, p. 517.

40. *Ibid.*

cebre la persona com a *nus de relacions* i, fins i tot, com a *pura relació de comunicació pel coneixement i l'estima*. I conclou: «No trairem pas el pensament de Tomàs si diem que la persona és la *subsistència individualitzada en contínua autodonació de coneixement i d'amor*». ⁴¹

D'aquí que Rovira es distancii de la proposta de Rahner pel fet que esdevé obscura a nivell catequètic i pastoral. Perquè, si bé el concepte de persona es pot prestar a malentesos per l'enorme càrrega subjectiva que comporta avui, el concepte de «mode distint de subsistència» —com afirma Rahner, seguint Barth— pot resultar, a nivell pràctic, intel·ligible. Mentre que el terme «persona», amb independència de la seva definició tècnica, és assequible a tots a nivell del llenguatge quotidià, la proposta de Rahner resulta impròpia per a la predicació. A més, per a un no versat en teologia escolàstica, l'expressió fàcilment es pot entendre en sentit modalista. En canvi, afirma Josep M. Rovira Belloso:

«El gran avantatge de la paraula “persona” consisteix en el fet que és capaç de connotar el “Tu” diví, que filialment invoquem com a Pare; és capaç de designar la persona del Fill Jesús, a qui seguim fins a identificar-nos-hi; és capaç d'indicar el Do que rebem amb la nostra personalitat oberta per la fe. Vulgarment i en una paraula: Jesús, el Senyor, en el llenguatge dels fidels, és una persona divina, més que no pas una manera distinta i pròpia de subsistir la divinitat, malgrat l'exactitud teològica d'aquesta última frase.» ⁴²

Cal incidir en el fet que, en les persones divines, coincideix l'ésser de cada una d'elles amb la relació amb les altres, en la comunió perfecta de l'únic amor. L'autopossessió de cada una de les persones s'identifica amb la donació total a les altres dues. Així, tan sols en tant que relacionada amb les altres cada persona té la seva «identitat» pròpia. Per això, Josep M. Rovira conclou la qüestió del concepte de persona amb un passatge cabdal on, una vegada més la bona teologia es troba completament lligada amb la dimensió pastoral de la vida cristiana:

41. *Ibid.*

42. *Ibid.*, p. 527.

La vida cristiana i, de fet, la mateixa Església, ha d'esdevenir una «*imago coelestium*», una icona de la Trinitat, «una extensió o una manifestació de la Trinitat, el misteri de Déu en la humanitat», una «misteriosa extensió de la Trinitat en el temps».

«És molt important que entenguem la persona principalment com a relació (subsistent): com a relació que la persona *és*, i no com a relació que la persona *té*. És bo, en teologia i en catequesi, d'accentuar, per tant, el concepte de relació. Això no impedeix que usem la paraula *persona* amb confiança i alhora *amb el deix d'apofatisme i de teologia negativa que hi posava Agustí*. Sobretot si hem fet l'experiència que la vida quotidiana de la gent no està lluny de “recuperar” el nivell ontològic que va des de Boeci a Tomàs, passant per Ricard: la persona suposa distinció i *intransferibilitat*, de tal manera que cadascú pot experimentar el fet que *una persona no n'és l'altra*. I, alhora, suposa *relacionabilitat*, de tal manera que, com més perfecta és la persona, més surt d'ella mateixa i es retroba en la perfecció de lliurament gratuït envers els altres, per tal d'establir-hi comunicació. Més la persona *és per l'altre*, més troba la seva *identitat*, i més tendeix a la unitat perfecta de la comunicació. Això es compleix del tot en Déu i tendencialment en els éssers espirituals *fnits*.»⁴³

En aquest punt, ens ve a ajudar una vegada més l'analogia de la fe. Perquè la fe ens diu que Déu —simple en les relacions de Pare, Fill i Esperit Sant— és la *més perfecta realització de la comunió entre distints* i, per tant, és la llum que ha d'il·luminar les nostres relacions interpersonals, i ens permet de comprendre a quina comunicació real de coneixement i d'amor som cridats els fills de Déu. D'aquí que la vida cristiana i, de fet, la mateixa Església, ha d'esdevenir una «*imago coelestium*»,⁴⁴

43. *Ibid.* Aquestes tesis han estat desenvolupades per l'actual corrent personalista; cf. Josep M. COLL, *Filosofia de la relació interpersonal*, 2 vol., Barcelona: Editorial PPU, 1990.

44. SANT AMBRÓS, *De interpel. Job et David*, 2, 2, 9: PL 14, 815.

una icona de la Trinitat,⁴⁵ «una extensió o una manifestació de la Trinitat, el misteri de Déu en la humanitat»,⁴⁶ una «misteriosa extensió de la Trinitat en el temps».⁴⁷ I, aleshores, com afirma Josep M. Rovira Belloso:

«La Trinitat, en la seva dimensió de comunió, és una bona nova evangèlica per a la convivència humana, perquè la il·lumina amb la seva llum *exemplar* (*analogia fidei*). Efectivament: aquells qui som *distints i diferents* som cridats a una *comunió plena*. Aquesta comunió es realitza amb el Pare i el Fill en un mateix Esperit» (vegeu 1 Jn 1,3).⁴⁸

Cloenda

En la Miscel·lània d'homenatge al Dr. Rovira esmentada en la introducció, hi trobem un estudi de Ramon Prat i Pons amb el títol *El mestratge teològic*, on afirma que la tasca d'un professor universitari cristià es desenvolupa en quatre dimensions: la recerca científica, la docència acadèmica, la participació en la gestió universitària i el compromís intel·lectual de cara a la transformació de la societat en comunitat.⁴⁹ Es tracta d'unes condicions aplicables perfectament al Dr. Josep M. Rovira. El veritable mestre fa «escola» no tan sols quan transmet coneixements i continguts acadèmics, sinó quan des de l'acolliment de les persones i des de la creació d'un clima favorable a les relacions i al diàleg, va gestant la «comunitat teològica». Al professor Rovira sempre li ha agradat escoltar. Per a exercir adequadament

45. Cf. Bruno FORTE, *La Iglesia icono de la Trinidad. Breve eclesiología*, Salamanca: Sígueme, 1992.

46. Yves M. CONGAR, *Ecclesia de Trinitate*, «Irén», 24 (1937) p. 141.

47. Henri DE LUBAC, *Paradoja y misterio de la Iglesia*, Salamanca: Sígueme, 1967, 2002³, p. 53.

48. Josep M. ROVIRA BELLOSO, *El Misteri de Déu*, p. 507.

49. Ramon PRAT, *El mestratge teològic*, en Josep RIUS-CAMPS-Salvador PIÉ-NINOT (eds.), *La humanitat a la recerca de Déu*, 19; cf. Juan BOSCH, *Rovira Belloso, Josep Maria*, en ID., *Diccionario de teólogos/as contemporáneos*, Burgos: Monte Carmelo, 2004, ps. 814-819.

aquesta tasca, com ell sempre ha sabut fer, cal tenir el suficient silenci interior per a escoltar tot allò que ve de la gent i, a través d'aquesta escolta, saber intuir tot el que ve de Déu mateix.

Hem efectuat un recorregut a la qüestió de Déu en l'obra del Dr. Rovira. En ell hi hem trobat els elements nuclears d'un veritable «mestre de teologia»: ⁵⁰ humilitat intel·lectual; fidelitat a les fonts de la teologia i respecte a les mediacions antropològiques; el diàleg fe-cultura des d'una actitud oberta, crítica i activa; el diàleg fe-persona concreta, com a finalitat essencial de la teologia segons l'Evangelí; la interrelació profunda entre teologia i pastoral, enteses com a «saviesa» de cara a la mateixa comprensió de la vida. I és que l'ingent treball teològic del Dr. Rovira sobre el misteri de Déu tan sols tenia aquesta pretensió: «ajudar a entendre, però sobretot ajudar a rebre, en la fe, l'Amor veritable». ⁵¹ Ell, com afirma en el seu darrer manual, tan sols ha pretès:

«Que els punts d'aquest estudi arribin a volar, en esperit i en veritat, com a lloança i acció de gràcies a Déu i moguin el lector a aquesta actitud. Perquè, al cap i a la fi, estimar Déu, servir i perdonar el proïsme, com a entramat per a ser realment feliços, és la finalitat que segons el disseny del Senyor ens toca com a éssers humans.» ⁵²

50. *Ibid.*, p. 25.

51. Josep M. ROVIRA BELLOSÓ, *El Misteri de Déu*, p. 9.

52. *Id.*, *Dios: Padre, Hijo y Espíritu Santo*, p. 13.